

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОГІЄНИ

Сергій БОЛТІВЕЦЬ

Copyright © 2004

Проблема дослідження. Самореалізація та соціалізація людини в онто- і філогенезі – об'єкт ґрунтового пізнання людинознавчих наук – філософії, психології, педагогіки, медицини, соціології протягом усього періоду їх розвитку. Душевний добробут людини залежить як від неї самої, так і від того суб'єктного довкілля, котре її оточує, утворюючи системи соціальних взаємозв'язків, визначаючи певну соціумну самоорганізацію. Фундаментальною закономірністю суспільного життя є постійне ускладнення цієї самоорганізації і, як наслідок, – структури соціальних взаємин, людської особистості, її психічної діяльності. Тому духовне та інтелектуальне самовираження особи, створення психолого-педагогічних механізмів витребування її латентних задатків, здібностей і таланту, самовідновлення її особистості задля забезпечення повноти, цілісності та гармонійності у здійсненні нею усіх психосоціальних функцій становить об'єкт вивчення переважної частини суспільно-гуманітарних пошукувань.

Актуальність дослідження зумовлена потребою теоретично узагальнити і збагатити методологічні засади розробки проблеми збереження психічного здоров'я у процесі навчання і виховання дитини, підлітка, юнака, висвітлити достатні для цього педагогічні і психосоціальні умови. Це пов'язано насамперед із природною об'єктивністю цілісного підходу до вивчення психічного здоров'я людини, основних закономірностей його збереження і зміцнення в

онтогенезі з допомогою психолого-педагогічних методів, зокрема підвищення стійкості психологічної організації особи на різних вікових етапах її розвитку, здатності психіки дітей та учнів до опору різноманітним шкідливим впливам у поєднанні з їхньою мобільною адаптованістю до змінних обставин суспільного довкілля.

Педагогічні і психологічні дослідження, спрямовані на теоретичну і прикладну розробку проблем збереження психічного здоров'я дітей та учнів у процесі їхнього навчання і виховання, виразно окреслюють маловивчену досі *психогігієнічну сферу*. Оволодіння науковими знаннями про неї дає змогу сформулювати ціннісне ставлення до людини на всіх вікових етапах її життя, стимулювати цілісне становлення особистості як індивідуальності.

Ускладнення чинників соціально-психічного життя людини зумовило потребу порівняльно-історичного аналізу тенденцій теоретичного і методологічного розв'язання психогігієнічної проблематики на різних етапах розвитку цивілізації, зокрема від найдавніших часів до першої половини ХХ століття включно у працях її найвидатніших представників – Абу Алі ібн Сіні, Арістотеля, К. Галена, І. Гізеля, Б.Д. Грінченка, В. Гумбольдта, Демокріта, Епікура, Я.П. Козельського, Я.А. Коменського, Г. Кониського, О.О. Потєбні, Ф. Прокоповича, І.О. Сікорського, Г.С. Сквороди та інших.

Протягом другої половини ХХ століття проблеми психогігієни розгляда-

лися у працях І.І. Беляєва, Я.Н. Воробейчика, К.Гехта, С.М. Громбаха, А.Б.Добровича, J. Pertejo de Alcamí, Є.А. Поклітара, Н. Сарторіуса, Г.М. Сердюковської, В. Франкла та багатьох інших дослідників. Також достовірно встановлена психогенність шкільного навчання (С.М. Громбах, R. Debгй, В.Ю. Каган, І.О. Сікорський, В.О. Сухомлинський, Г.К. Ушаков та ін.), яка викликає професійну потребу педагогічних працівників враховувати психогігієнічні аспекти навчальної і виховної роботи, зокрема способи і прийоми збереження психічного здоров'я учнів. Відповідно до цього у сфері вікової і педагогічної психології виникає необхідність подальшого уточнення психолого-педагогічних характеристик здоров'я дітей та підлітків, наукової розробки запропонованої свого часу В.Ю. Каганом концепції "внутрішньої картини здоров'я" у її індивідуально-віковій змінюваності, дослідження педагогічних умов формування культури психічного здоров'я.

Філософські, педагогічні й психологічні дослідження, присвячені цій проблемі, визначають методологічні завдання побудови системи принципів нормології (теорії норми) психічного здоров'я дитини, підлітка, юнака, аналізують розроблені до неї підходи (П.Б. Ганнушкін, Л. Коженевський, А.А. Корольков, В.П. Петленко, П. Рамсей, Р. Уільямс, М. Ярош та ін.). Однак проблема психічної норми, відображаючи концептуальні засади згаданих дослідників, є недостатньо розробленою в теорії і методиці організації психогігієнічної роботи педагогів. Її складність і масштабність, за визначенням П.Б. Ганнушкіна, "настільки колосальна, що розраховувати на її вирішення у скількинебудь близькому майбутньому було б рішуче нічим не виправданою ілюзією". Водночас наукове розв'язання цієї проблеми в теорії педагогіки, зокрема у сфері розробки культурно-історичної

мети виховання та відповідного їй ідеалу людини, не можна відкласти з огляду на всезростаючі суспільні запити, зумовлені ускладненням соціальних взаємостосунків.

Педагогічні парадигми практичної діяльності учителя у цьому напрямку створені Ш.О. Амонашвілі, Б.Е. Вульфовим, М.М. Поташником, І.О. Синицею, а деонтологічні ілюстрації до діяльності лікарського персоналу – Є.І. Ліхтенштейном. Цим самим ідея педагогічного такту вчителя і лікарська етика обов'язку (деонтологія) набули свого гуманістичного вираження у власному професійному вимірі, себто для кожної з людинознавчих професій, але не для їх етично-фахового поєднання.

Продуктивне значення для забезпечення найкращих з можливих умов психічного розвитку учнів має педагогічна теорія і методика оптимізації навчально-виховного процесу, розроблена Ю.К. Бабанським, дослідження психологічного клімату у педагогічному колективі, виконані Н.П. Анікеєвою, концептуальна постановка проблеми психогігієнічної освіченості, культури і відповідальності учителів, здійснена О.О. Дубровським у "Відкритому листі лікаря учителю".

Відзначаючи маловивченість теоретичних і методичних аспектів педагогічної психогігієни, слід констатувати, що у педагогічній і психологічній літературі бракує праць, що вичерпно висвітлюють дезадаптаційні наслідки інтелектуального та емоційного перенапруження учнів у навчально-виховному процесі, їх діагностику, трудність визначення основних компонентів освітньої діяльності, насиченість змістовими елементами навчального матеріалу, типологію і функції педагогічної оцінки як психогенного чинника, критерії та методи комплексного психогігієнічного вивчення педагогічної взаємодії.

Особливе значення має розробка прикладного (ужиткового) аспекту методи-

ки педагогічної психогієни, що ґрунтується на пізнанні психолого-педагогічних закономірностей виникнення і процесності соціально- та еколого-психологічних депресорів. Ступінь їх психогенності залежить від соціального середовища, в якому перебуває дитина або підліток, зокрема рівня освіченості, культурно-етнічних особливостей референтної групи. Виходячи з цього, теоретично-методичні основи педагогічної психогієни мають стати базовим компонентом професійної підготовки вчителів, вихователів, психологів, керівників освітніх закладів так само, як і набуття ними відповідних умінь і норм, яких потребує практична педагогічна діяльність з різними мікросоціальними угрупованнями і колективами.

Наукова розробка педагогічних і психологічних засад психогієни дітей і підлітків дає змогу:

1) поглибити гуманістичну концепцію цілісного розвитку дитини шляхом застосування психогієнічного підходу до організації її навчання і виховання;

2) розвинути і трансформувати відповідно до соціальних потреб методичний інструментарій у сфері педагогічної психогієни з метою практичного забезпечення повноцінних умов психічного життя дітей та підлітків;

3) визначити перспективи соціально-психологічної адаптації дітей та учнів, формування захисних властивостей їхньої психосфери до впливу соціально-екологічних депресорів і на цих засадах забезпечити розвиток їх здібностей і таланту.

Об'єкт дослідження – психогієнічні особливості триєдиного навчально-виховно-освітнього процесу.

Предмет дослідження – закономірності і механізми психогієнічних аспектів організації навчально-виховного процесу закладів освіти.

Мета дослідження полягає у розробленні теоретичних і методичних засад педагогічної психогієни, визначен-

ні найголовніших принципів їх застосування, а також способів забезпечення оптимальних умов психосоціального розвитку дітей та учнів, формування культури їхнього психічного здоров'я та професійної психогієнічної позиції педагогічних працівників.

Головні гіпотези дослідження:

1. Розвиток людинознавчих уявлень від найдавніших часів до кінця ХХ століття містить як необхідний компонент розробку проблеми психічного самозбереження особистості, суспільства, а відтак і цивілізації в цілому. Закономірний процес ускладнення суспільної самоорганізації і людської особистості зумовлює посилення потреби у формуванні психолого-педагогічних механізмів забезпечення індивідуальної та соціальної психогієни кожного нового покоління дітей та учнів як передумови їхнього адаптивного входження до динамічно оновлюваних суспільних утворень.

2. Ступінь психогенності середовища безпосередньо пов'язаний з рівнем освіченості, культурно-етнічними, соціальними та віковими особливостями референтної групи учнів, педагогів, батьків.

3. Виховання здатності до саморегуляції та самовідновлення психічних станів є головним критерієм індивідуальної психогієни учня і найважливішим завданням педагогічної психогієни у навчально-виховному процесі середньої загальноосвітньої школи.

4. Цілісний підхід до вивчення психічного здоров'я учня та здійснення педагогічного впливу задля його збереження і зміцнення можливий за умови застосування моделі вікової змінюваності індивідуальної норми психічних станів дітей і підлітків.

5. Методика психогієнічної діагностики та прогнозування ґрунтується на засадах: а) розвитку механізмів індивідуальної соціорегуляції; б) врахування вікової періодизації соціорегуляційних етапів відповідно до мо-

делей змінюваності індивідуальної психічної норми; в) трансформації лімінальної (порогової) динаміки соціального сенсу; г) виявлення і формування адаптивних здібностей дітей та підлітків; д) психологічного прогнозування динаміки психічного здоров'я та створення умов для її вияву методами оперативного і лонгітюдального впливу.

Виходячи із визначеної мети та гіпотез, нами сформульовані такі **завдання**:

1. Теоретично обґрунтувати психогігієнічну концепцію навчально-виховно-освітнього процесу.

2. Виявити філогенетичні закономірності психолого-педагогічного змісту індивідуальної психогігієни шляхом логіко-історичного аналізу літературних джерел.

3. Дослідити психолого-педагогічні засади становлення психогігієни як синтетичної сфери знань і практичної діяльності.

4. Визначити культурно-етнічні виміри психогігієни у взаємозумовленості родинно-суспільного виховання, чинників особистісного самоспіввіднесення із природними і штучними ідеалами, виявами індивідуальної креативності.

5. Розробити методологію психічної норми як засобу визначення індивідуальної типології психологічного здоров'я і моделей вікової змінюваності індивідуальної норми психічних станів.

6. Розкрити педагогічні та психологічні умови збереження цілісності індивідуального становлення особистості учня, шляхи і засоби формування психогігієнічної позиції педагогів.

7. З'ясувати способи виховання здатності учнів до саморегуляції та самовідновлення психічних станів та критеріальні показники вихованості у цій сфері.

8. Створити методiku психогігієнічної діяльності вчителя, вихователя, психолога щодо забезпечення цілісного підходу до вивчення психічного здоров'я учня та здійснення педагогічного впливу на основі прогностичної моделі індивідуальної норми його психічних станів.

9. Визначити надійні психолого-педагогічні параметри комплексної методики психогігієнічної оцінки навчально-виховного процесу середньої загальноосвітньої школи.

10. Провести апробацію результатів застосування методики педагогічної психогігієни у практичній діяльності освітніх закладів різних типів.

Методологічну основу дослідження становлять фундаментальні філософські і психологічні принципи цілісності, структурності, онто- та філогенетичного спричинення (детермінізму), динамічності, системно-діяльного підходу, міждисциплінарності культурно-історичної теорії (О.Г. Асмолов, Г.О. Балл, Л.С. Виготський, О.В. Киричук, Б.Ф. Ломов, О.Р. Лурія, О.М. Леонтьєв, В.А. Роменець, В. Франкл, К.Г. Юнг), організації життя дітей у школі (Ш.О. Амонашвілі), оптимізації процесу навчання (Ю.К. Бабанський), професійної гігієни душі вихователя (Я. Корчак), духовної природовідповідності виховання і навчання психофізичному еству дитини (С.Ф. Русова, Я.Ф. Чепіга), методологічного аналізу систем педагогічного та психологічного дослідження (Г.П. Щедровицький), теорії освітньої діяльності як метасистеми (А.В. Фурман) та ін.

Педагогічна психогігієна навчально-виховно-освітнього процесу середньої загальноосвітньої школи розглядається як синтетична психолого-педагогічна система, що забезпечує збереження і підтримку повного та безперешкодного індивідуального розвитку особистості за умов гармонійних психосоціальних взаємостосунків.

Методи дослідження. Зміст дослідження та його спрямування зумовили використання комплексу **теоретичних та емпіричних методів** у їх взаємозв'язку:

– теоретичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, методи аналізу, систематизації, узагальнення, мислепроекування);

– емпіричні (спостереження; експеримент, який містить констатуючий,

формувальний і контрольний етапи; камерний експеримент як невеликий за обсягом і статистичною вибіркою пошук і спеціальне введення принципово важливих змін у перебіг педагогічного процесу відповідно до завдань дослідження і гіпотези для дотичної перевірки ідей і пропозованих підходів; експертний метод; анкетування; інтерв'ювання і тестування; аналіз продуктів діяльності; хронометрія; методи математичної статистики; проектування і конструювання педагогічного процесу; педагогічна реконструкція).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що **вперше поставлена і комплексно розв'язана проблема змісту і сутності педагогічної психогієни навчально-виховно-світнього процесу загальноосвітньої школи на засадах цілісного підходу до вивчення психічного здоров'я учня та здійснення педагогічного впливу на підставі прогностичної моделі індивідуальної норми його психодуховних станів.** Це наочно підтверджують наші головні наукові праці [див. 1–20].

У контексті новаторських здобутків дослідження також встановлено взаємозв'язок між ступенем психогенності середовища та рівнем освіченості, культурно-етнічними і соціальними особливостями референтних груп учнів, педагогів, батьків; обґрунтована психологічна закономірність, що полягає у виділенні головного критерію індивідуальної психогієни учня та найважливішого завдання педагогічної психогієни навчально-виховного процесу середньої загальноосвітньої школи – *міри вихованості* як індивідуальної здатності до саморегуляції та самовідновлення психічних станів дітей і підлітків.

Нами розроблений інструментарій психогієнічної діагностики та прогнозування, що ґрунтується на нових психолого-педагогічних засадах розвитку механізмів індивідуальної саморегуляції, врахування вікової періодизації соціорегуляційних станів відповідно до

моделей змінюваності індивідуальної психічної норми, трансформації лімінальної (порогової) динаміки соціального сенсу, виявлення і формування адаптивних здібностей дітей та підлітків, психолого-педагогічного моделювання прогнозованих станів і створення умов для їх вияву методиками оперативного та лонгітюдного вимірювання. Крім того, визначені надійні психолого-педагогічні параметри комплексного інструментарію психогієнічної оцінки навчально-виховно-освітнього процесу масової школи.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечувались: а) комплексним застосуванням методів дослідження; б) використанням методології системного підходу; в) верифікацією результатів за експериментально змінних умов; г) застосуванням різних видів статистичного аналізу експериментальних даних; д) використанням взаємодоповнювальних методик; е) взаємозіставленням теоретичних і практичних результатів; є) репрезентативністю вибірки учасників масового педагогічного експерименту, на всіх трьох етапах якого брали участь 6527 учнів загальноосвітніх шкіл і шкіл-інтернатів, 3712 педагогічних працівників, у тому числі вчителів, вихователів, соціальних педагогів, практичних психологів, керівників освітніх закладів, 216 методистів, викладачів вищих навчальних закладів, наукових працівників, аспірантів, здобувачів; ж) достатньою тривалістю проведеного емпіричного дослідження, включаючи масовий і камерні педагогічні експерименти (1992–2000 роки), участю у його проведенні різнофахових дипломованих спеціалістів, зокрема педагогів основних спеціальностей, практичних психологів, лікарів-психіатрів, педіатрів, інших фахівців.

Наукове значення роботи полягає у: – створенні цілісної теорії педагогічної психогієни в комплексі з методикою її застосування у навчально-

виховно-освітньому процесі середньої загальноосвітньої школи [1; 2];

– розробленні методології психічної норми як засобу визначення індивідуальної типології психічного здоров'я і створення моделей вікової змінюваності індивідуальної норми психічних станів;

– уточненні педагогічних і психологічних критеріїв оцінки стану збереженості психічного здоров'я дітей і підлітків у процесі їхнього навчання, виховання, освіти;

– визначенні освітніх та культурно-етнічних вимірів педагогічної психогієни у взаємозумовленості і суперечностях родинно-суспільного виховання, чинниках дитячого і підліткового самоспіввіднесення з природними і штучними ідеалами, виявах індивідуальної креативності учня;

– з'ясуванні способів виховання здатності учнів до саморегуляції та самовідновлення психодуховних станів.

Практичне значення отриманих результатів дає змогу застосовувати теорію і методику педагогічної психогієни для забезпечення психічного здоров'я учасників навчально-виховно-освітнього процесу середньої загальноосвітньої школи.

Основні положення психогієнічної теорії і методики становлять фундаментальну базу професійних знань, умінь, норм і цінностей педагогічних працівників, можуть бути використані для практичної розробки змісту фахової підготовки та кваліфікаційного вдосконалення відповідних категорій спеціалістів.

Створені моделі вікової змінюваності індивідуальної норми психічних станів учнів, методика психогієнічної діяльності вчителя, вихователя і психолога, психолого-педагогічні параметри комплексної технології психогієнічної оцінки навчально-виховно-освітнього процесу середньої загальноосвітньої школи дають змогу педагогічним працівникам, у тому числі соціальним педагогам, практичним психологам,

здійснювати систему практичних заходів щодо забезпечення збереження, зміцнення і первинної профілактики психічного здоров'я дітей та підлітків.

Комплекс психогієнічної діяльності як результат практичного втілення теоретичних і методичних положень даної роботи однозначно сприяє взаємозгодженню педагогічного впливу і психологічної підтримки особистості учня, ліквідує кризові ситуації у процесі навчання і виховання, підвищує рівень домагань і креативних можливостей усіх учасників актуальної педагогічної взаємодії.

Особистий внесок автора полягає у системному методологічному, теоретичному та методичному обґрунтуванні концептуальних засад педагогічної психогієни процесів навчання, виховання, освіти; багаторічному самостійному дослідженні основ педагогічної психогієни як синтетичної сфери знань і практичної діяльності; визначенні культурно-етнічних вимірів психогієни у взаємозумовленості і суперечностях родинно-суспільного виховання, чинниках особистісного самоспіввіднесення із природними і штучними ідеалами, виявах індивідуальної креативності; створенні методології психічної норми як засобу визначення індивідуальної типології психічного здоров'я і моделей вікової змінюваності індивідуальної норми психічних станів; розкритті педагогічних та психологічних умов збереження цілісності індивідуального становлення особистості учня, напрямків і способів формування психогієнічної позиції педагогів; з'ясуванні педтехнологій виховання, що забезпечують здатність учнів до саморегуляції та самовідновлення психічних станів на тлі критеріальних показників якості їхнього психологічного здоров'я; виокремленні надійних психолого-педагогічних параметрів комплексної методики психогієнічної оцінки навчально-виховно-освітнього процесу середньої загальноосвітньої школи.

Авторська наукова концепція містить такі положення:

1. Вихідний теоретичний концепт педагогічної психогієни пов'язаний із відкриттям філо- і онтогенетичної закономірності ускладнення суспільної самоорганізації і людської особистості, котре спричинює напруження психологічних механізмів самозбереження кожного нового покоління дітей та учнів як передумови їхнього адаптивного входження до динамічно оновлюваних систем соціального співжиття.

2. Критерії психогенності соціального довкілля достовірно взаємопов'язані з рівнем освіченості, культурно-етнічними та соціальними властивостями референтних груп.

3. Розроблена модель вікової змінюваності індивідуальної норми психічних станів учнів забезпечує реалізацію цілісного підходу до вивчення психічного здоров'я дітей і підлітків, здійснення педагогічно-психогієнічного впливу задля його збереження і зміцнення, а принцип цілісності є фундаментальною засадою методології педагогічної психогієни.

4. Метою і головним завданням педагогічної психогієни є виховання культури психологічного життя учнів, формування навичок саморегуляції та самовідновлення психічної цілісності їхньої особистості, що забезпечується системою психогієнічної підготовки і вдосконалення вчителів, вихователів, соціальних педагогів, практичних психологів, керівників освітніх закладів.

5. Доцільність і продуктивність методики педагогічної психогієни визначається методологічними засадами розробленої теорії, що спрямовані на розвиток механізмів індивідуальної саморегуляції учнів, врахування вікової періодизації соціорегуляційних станів відповідно до моделі змінюваності індивідуальної психічної норми, перетворення індивідуально-соціального сенсу на засадах лімінальності, розвиткового формування дитячої та підліткової адаптивності.

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПРОБЛЕМИ ДУШЕВНОГО ЗДОРОВ'Я

Психогієнічних ідей пройшли певний історико-світоглядний розвиток, що центрується навколо найістотніших закономірностей збереження, зміцнення і відновлення душевної гармонії людини в давніх культурах Середземномор'я, Індії і Китаю, а також спадковості язичницьких та християнських традицій української людинознавчої культури і врешті-решт в обґрунтуванні *гігієнології* як загальної науки про здоров'я, нервово-психічної гігієни у другій половині XIX століття, виникненні та організаційному розвитку психогієнічного руху у XX столітті. Безсумнівно, що зазначені ідеї вироблені людською цивілізацією як засіб самозбереження власного психічного життя, а відтак пов'язані з культурно-історичним розвитком людства, історією розвитку філософської думки, педагогічної культури, формуванням моральних засад суспільного повсякдення. Скажімо, цікавими й на сьогодні є давньокитайські, давньоіндійські та найдавніші античні уявлення про здоров'я душі, зокрема давньогрецька міфологема, що пропонує світу термін "психогієна". Так, слово "псюхе" відповідає українському – душа, а слово "гігієна" є похідним від імені давньогрецької богині Здоров'я – Гігієї, яка була дочкою Асклепія – бога Лікування та Еніони. Сестрою красуні Гігієї, сповненої квітучого здоров'я і молодих сил дівчини, була Панакея – богиня-Всезцілителька; тоді як за іншим варіантом тлумачення цього образу, Гігієя була дружиною Асклепія і народила йому кількох дітей.

Для правильного розуміння наступних трансформацій семантики терміна "гігієна" вагомим роль відіграє міфологічний контекст, у якому воно застосовувалося: з виділеної міфологічної тріади богів – Лікування, Здоров'я і

Всезцілення – лише *здоров'я* характеризує розквіт усіх властивостей життя. Водночас *лікування* і *всезцілення* відображають різні способи організації життя, зокрема повернення чи відновлення попереднього стану життєвого розквіту – *здоров'я*. Примітно, що у первісній семантиці слово *гігієна* означає найповніший вияв життя, його розквіт, буяння, розвій. Духовна культура, котра вбирає в себе ідеї можливостей людського існування, тим самим виконує психогігієнічну функцію, спрямовуючи почуття, мислення та уяву людини на самозбереження власного ества, його відтворення у майбутніх поколіннях.

Набутки давньокитайської філософської школи, відображені у “Повчанні” з Південного заріччя ріки Хуай, ученнях Конфуція, Цзенци, давньоіндійської філософської думки, упредметненої Ведами, ідеями Каутільї, вченням йоги, філософуванням античності та європейського Відродження, узагальненої і висловленої Сократом, Арістотелем, Протагором, Гераклітом, Алкмеоном, Демокрітом, Гіпократом, Платоном, а також в інші епохи – Цицероном, К. Галеном, Ібн Сіною, Піко делла Мірандолю, Парацельсом, Е. Роттердамським, Я.А. Коменським, Б. Дареццо, розкривають погляди на проблему *здоров'я* душі в усвідомленні мислителів стрижневої доби та європейського Відродження.

Майже одночасне виникнення філософії у середземноморсько-китайсько-індійських центрах у VI ст. до н.е. співмірне з розробленням поглядів на людське щастя скіфського філософа Анахарза Придніпряньського (VII–VI ст. до н.е.), сутність поглядів якого, за визначенням Г.Кониського, полягає в тому, що щастям людини є свобода, а тому лише вільна людина може бути щасливою. Аналіз проблеми людського щастя в українській людинознавчій традиції містить питання, пов'язані із *здоров'ям* і навчанням, хоч кожне з них не є самодостатнім у визначенні най-

вищих вимірів сенсу життя. Система давніх вірувань українського народу, що пізніше була доповнена античними і християнськими вченнями, визначала способи пояснення людиною навколишнього світу і власного ества, створюючи тим самим основу смислів і значень для повномірного розвитку психічної цілісності людини. Уявлення про повноту життя, котрі становили зміст переживань, передбачали прихильність володарів світу (Сварог, Перун), сонячної сили як основи життя (Даждьбог, Хорс), багатства і достатку (Велес), війни і милування, щадіння (Стрибог), покровительства у пологах при народженні дитини (Мокоша), вірного подружжя, любові і веселощів (Лада і Лад), любові взагалі (Лель, Полель), любові і пристрасті, сили та хоробрості (Ярило) тощо. Особливості педагогічного впливу цієї дохристиянської системи ідеалів людини полягали в індивідуалізації вибору значень відповідно до потреб психічного стану: стан фрустрації через невдачу, викликану “неприхильністю” одного з богів, компенсувався станом надії на іншого, близького за значенням. Цим пояснюється багатозначність, відсутність чітких меж у тлумаченні значень більшої частини давньослов'янських образів богів. Спроби дослідників уточнити їх функціональну семантику, на наш погляд, можуть бути продуктивними лише при дотриманні засад додатності, доповнювання, збагачення новими аспектами і вимірами.

Генералізація значень, що відбулася із насадженням християнської доктрини, з одного боку, сприяла уніфікації соціально-психічного змісту переживань, яка упорядковувала психогенність середовища, робила його монозначущим, позбавленим нез'ясованого, рівною мірою доступним для всіх, а з іншого – концентрувала психогенність, адже поза Богом був лише диявол і вибір існував тільки між спасінням і загибеллю, райською благодаттю і пекельними муками.

Протиставлення душевного і тілесного, багатоваріантності сенсу життя і його генералізації викликало потребу теолого-педагогічного їх вирішення. Розвиток ідей самозбереження людини, самопізнання та рівноваги афектів душі проаналізовані нами у творі І. Гізеля “Мир с Богом человеку”, курсі “Психологія, або трактат про душу” С. Яворського, аналогічному курсі С. Кулябки, п'ятій книзі підручника “Про риторичне мистецтво” під назвою “Про трактування афектів душі” Ф. Прокоповича, у “Філософському курсі, викладеному в Києво-Могилянській Академії благородним любителям мудрості в 1729–1730 роках високоповажним отцем Стефаном Калиновським”, в ученні Г. Кониського, Г. Сковороди, у розділі “Про психологію” твору “Філософічні пропозиції...” Я. Козельського.

Встановлено, що українська людинознавча культура від найдавніших часів до кінця XVIII століття відзначається спадкоємним розробленням і розв'язанням на кожному з етапів свого розвитку проблеми душевного здоров'я людини, зокрема моральних його аспектів, визначенням природовідповідної діяльності у поступі людини до власного щастя. Значне місце у цьому процесі належить розгляду суспільних складових упорядкування і регуляції індивідуальних психодуховних станів, зокрема змісту колективного психічного життя, який на різних етапах розвитку визначався двома релігійними світоглядами – язичництвом та християнством. Найважливіша особливість теорії виховання, створеної українськими педагогами цього періоду, – визначення природної основи дитини, збереження якої є головним завданням батьків і вчителів, виховання здатності до розпізнавання відповідного власній природі щастя, до самостійних дій щодо зрівноважування емоцій (афектів) і пристрастей, їх спрямування для досягнення життєвої мети.

І.О. Сікорський одним із перших у світовій науці визначив нервово-психич-

ну гігієну як сферу пізнання і практичної діяльності суспільства щодо забезпечення морального, розумового і фізичного здоров'я населення, попередження його психофізичного занепаду і виродження. Певний науковий ґрунт для цього склали відомі на той час дослідження німецьких вчених Е. Фейхтерслебена і Ф. Шольца, які прагнули розв'язати проблему дієтики душі та дієтики духу. Взаємозв'язки педагогіки, психології і гігієни були розкриті В. Фармаковським, О.С. Віреніусом, І.П. Скворцовим.

Ідея здоров'я духовного життя людини і народу, до якого вона належить, на початку XX століття знаходила своє вираження у громадському русі просвіти українського суспільства, у який увійшли відомі педагоги і психологи – Б. Грінченко, І. Огієнко, Ю. Сірий, С. Сірополко, І. Стешенко, С. Русова, Я. Чепіга, С. Черкасенко, Г. Шерстюк та інші. Спрямування і зміст роботи просвітницьких об'єднань сприяли оздоровленню моральних засад життя українського суспільства, створенню громадської системи товариської взаємодопомоги населенню.

У 1908 р., за активної участі американського психіатра А. Майєра, у штаті Коннектикут було засновано психогієнічне товариство, а в 1909 р. – Американський національний комітет психогієни. В 1910 р. на першій конференції психіатрів США і Канади утворена Міжнародна асоціація з психогієни. Згодом психогієнічні ліги розпочали свою діяльність у тридцяти країнах світу, нарешті виникла самостійна психогієнічна преса. Відтак світовий психогієнічний рух, який розпочався на початку XX століття, раніше вже мав сформовану наукову базу, що відображала, зі свого боку, людинознавчі уявлення давньогрецької культури.

Рух психогієністів у різних країнах світу мав просвітницький характер. Його зміст визначали специфічні умови життя кожного суспільства, але спіль-

ною їх рисою було відновлення втраченої, пригніченої або неусвідомлюваної раніше повноти психічного життя, власної самоповаги і самоцінності. Організаційному оформленню цього руху допомогло утворення після Другої світової війни впливових міжнародних наукових організацій – Всесвітньої організації охорони здоров'я, Всесвітньої федерації психічного здоров'я, що сприяли наданню йому правового статусу у більшості країн світу і, як наслідок, перебиранню органами влади значної частини його громадських функцій щодо охорони і збереження психічного здоров'я населення.

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОГІЄНИ

Історико-теоретичний аналіз піднятої проблематики дав змогу встановити три етапи, характерні як для наукового розроблення основ педагогічної психогієни, так і для виникнення та становлення психічної гігієни взагалі. Перший етап відзначався посиленням уваги суспільства, органів шкільного управління і лікарів до стану здоров'я учнів, особливо тих його показників, що легко перевірялись у медичній практиці. Була обґрунтована залежність між умовами навчання і виховання в школі та станом здоров'я дітей і підлітків, котрі відвідували школу. Після незвичного й нового для 60-х років XIX століття відкриття об'єктивних фізіологічних результатів впливу шкільного навчання на здоров'я учнів, увага дослідників була звернена й на інші показники, зокрема психологічні. До наукового обігу спочатку в Німеччині, Швейцарії, а потім в інших країн вводиться поняття “шкільна перевтома”.

Міжпрофесійна дискусія серед лікарів, які не визнавали перевтоми учнів, і педагогами, котрі звертали на неї увагу, була вирішена адміністративним

шляхом – виданням 24 травня 1892 року циркуляру Міністерства народної освіти, який констатував наявність перевантаженості учнів і пропонував вжити необхідних заходів щодо попередження цього явища. Це поклало початок другому етапу становлення педагогічної психогієни – виявленню і систематизації емпіричних фактів, аналізу педагогічного досвіду з цього питання. Останній, третій етап розроблення основ психогієнічного знання у XIX столітті відзначався поєднанням шкільної гігієни з педологією, якій на той час було притаманне психологічне, експериментально-педагогічне спрямування, підвищена увага дослідників до проблеми психічної гігієни у педагогічному процесі, а відтак і педагогічної психогієни.

Виникнення педології наприкінці XIX століття відбулося майже одночасно із завершенням міжпрофесійної суспільної дискусії між лікарями і педагогами про їхню роль і участь у збереженні й охороні душевного та тілесного здоров'я учнів. Із появою педологічних досліджень, які поєднували елементи вікової психології, фізіології та шкільної гігієни, не обминаючи також проблеми засвоєння змісту освіти, виникла потреба заповнення вакууму психологічної, гігієнічної і, природно, педагогічної підготовленості учительського персоналу до здійснення окреслених дискусією завдань. Упродовж 20-х – початку 30-х років педологія запроваджується як обов'язковий предмет до навчальних планів вищих педагогічних навчальних закладів. Незважаючи на різні підходи до визначення предмета педології, її змісту та методів, педологізація педагогічної підготовки в цілому сприяла уважнішому, бережливішому ставленню до учня, розвитку системи творчого, дослідницького ставлення педагогів до навчального процесу із врахуванням результатів поглибленого вивчення дитячого колективу та окремих дітей і підлітків.

Одночасно з широким розгортанням педологічної практики її теоретики та наукові провідники (Л.С. Виготський, П.П. Блонський та інші) приходять до висновку про безперспективність подальшого розвитку педології у тому вигляді, в якому вона була створена. Втрата наукового інтересу, розчарування у педології, яка на Брюссельському конгресі 1911 р. була проголошена “царицею наук”, запозичення значної частини методів дослідження у німецьких, французьких, англійських, американських дослідників свідчило про несамодостатність радянської, зокрема російської, педологічної теорії та її ужиткових аспектів. Із згасанням джерела цього інтересу серед американських і західноєвропейських учених, спочатку наукова база, а потім і педологічна практика в тодішньому СРСР були приречені на занепад. Ця перспектива посилювалась активним привнесенням як до педологічної теорії, так і до її ужиткових розробок різноманітних, суто недоречних інтерпретацій марксистської методології та абсолютизованого класового підходу. Тим не менше виконавча структура педологічної мережі була створена і далі розширювалась, наповнюючись кадрами, котрі пройшли спеціальну педологічну підготовку на короткострокових курсах, накопичуючи значний емпіричний матеріал.

Проблеми вивчення стану психічного здоров'я дітей у цей період розглядались і теоретиками педології, і педологами-практиками в основному з точки зору показників розумового розвитку учнів та оцінки характерологічних рис їхньої емоційно-вольової поведінки. Але інших завдань педологія радянського періоду перед собою й не ставила. Тому загострення суперечності між штучно створюваною суспільною свідомістю і логікою гуманітарного пізнання залишало для педологічної практики дедалі вужчу сферу інструмен-

тального перетворення та використання власного досвіду.

Незважаючи на все сказане, педологічна практика накопичила значний емпіричний матеріал з питань психофізіології дитинства, організації виховного середовища, створення прийнятних педагогічних, психологічних та гігієнічних умов для повноцінного природного розвитку учнів. Це стало основою для оформлення психогігієнічного напрямку наукових досліджень, виділення в окрему сферу “шкільної психогігієни” і створення мережі психогігієнічних кабінетів, пунктів, відділів у вищих навчальних закладах.

Психогігієнічний напрямок, намічений у другій половині 30-х років, у цілому не вийшов за межі наукових інтересів дослідників, які працювали у медичній галузі знань. Виділені нами педагогічні аспекти в теорії педології не розглядалися.

Суспільні зміни кінця 50-х – першої половини 60-х років, метафорично названі “Хрущовською відлигою”, у загальносуспільному вимірі принесли з собою гуманістичні зрушення суспільної свідомості – відновлення почуття емпатії у зв'язку з масовою реабілітацією жертв комуністичних репресій, а у сфері педагогічної теорії і практики – розроблення проблем педагогічного такту, уважності, обачності, поваги до людської гідності дитини, що також фіксувало емпатичні наслідки педагогічної реабілітації системи гуманних ставлень (І.О. Синиця, В.О. Сухомлинський та інші).

Протягом 70–80-х років як у колишньому СРСР, так і в інших країнах, з'являється велика кількість досліджень, у яких розглядаються питання взаємозалежності шкільного навчання і стану психічного здоров'я дітей та підлітків, розробляються проблеми суспільної психогігієни і психогігієни навчання та виховання (В.А. Астапов, Г.М. Жаворонков, М.І. Буянов, О.І. Захаров,

В.Ю. Каган, В.К. Кузьміна, В.С. Манонова-Томова, Г.Д. Пирьов, Р.Д. Пенушлиєва, І.О. Невський, К. Гехт, Д.М. Ісаєв, В.В. Ковальов, Л.О. Лепіхова, О.О. Дубровський, Н.П. Анікеєва, Я.Н. Воробейчик, Є.Л. Поклітар, Г. Гельниць, С.М. Громбах, У. Кляйнпетер, Д.М. Крилов, Г.М. Сердюковська, В.А. Доскін, Т.М. Сорокіна, Т.П. Кулакова, Т.Г. Хамаганова, Н.С. Кантоністова, Г. Тейхман, Б. Мейер-Пробст, М.В. Антропова та інші).

Сучасний стан розробки проблем педагогічної психогієни свідчить, що, після періоду описовості та вузької функціональності у вивченні психічних процесів та явищ у психології, витіснення соціальним психофізичного змісту виховання у педагогіці протягом 40–50-х років, у період 60–80-х років відбувається поступове, здебільшого досвідне відновлення гуманістичного спрямування суспільної свідомості, а з ним – звернення педагогічних досліджень до турботи про психічне і фізичне здоров'я дитини. Сучасний період характеризується посиленням інтересу дослідників до психогієнічної проблематики, але більшість праць із цієї проблеми виконується вченими-медиками, що окреслює маловивчену сферу педагогічної психогієни. Окрім методологічні підходи, методики, способи виховного впливу вже накопичені шляхом узагальнення та систематизації педагогічного досвіду, проведення психологічних і гігієнічних експериментів. Проте у розв'язанні проблем педагогічної психогієни бракує цілісності та визначення достатніх і необхідних меж педагогічної та психологічної сфер теоретичного, методичного та практичного вирішення завдань збереження та зміцнення психічного здоров'я учнів у навчальному процесі освітньо-виховних закладів. Найбільшої виразності у зв'язку з цим набула ідея об'єднання практичних зусиль педагогів, медиків і психологів для створення психогієнічної служби нинішньої та майбутньої школи.

КУЛЬТУРНО-ЕТНІЧНІ ВИМІРИ ПСИХОГІЄНИ ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ

Суть методологічного підходу до вивчення процесу збереження і зміцнення психічного здоров'я дітей та підлітків у процесі виховання та навчання полягає у цілісному співвіднесенні психолого-педагогічної значущості основоположних чинників впливу на особистість. Залежно від вікових особливостей дитини домінянти сукупної соціально вагомої дії змінюються, як змінюється і сам вплив, якому притаманні суперечності і власного розвитку, і процесу поєднання його складових. З одного боку, цей факт є показником розвитку суспільності, цивілізації, з іншого – покладається на людину в суспільстві більшої відповідальності за власний розвиток, котра зумовлює адекватне ускладнення власного психічного Я.

Концентром, що зосереджує і трансформує різноспрямовані, мінливі, почасти антагоністичні соціальні впливи, є родина. Процес соціалізації, виходу підлітка за межі родинного впливу – це водночас період найбільшого напруження адаптивних механізмів його нервово-психічної сфери. Сім'я з погляду якісного зрівноважування суперечностей різноспрямованих соціальних впливів відіграє роль засобу як забезпечення цілісної гармонійності дитячого розвитку, так і могутнього психогенного чинника, який зумовлює виникнення психоневрологічних захворювань. Аналогічною є роль мікросоціального середовища та суспільства в цілому.

Психогієну родинно-суспільного виховання, спрямованого на збереження психічного здоров'я дитини у процесі її психосоціального розвитку, доцільно розглядати як забезпечення особистісно-родинно-суспільного гомеостазу, за якого всі параметри педагогічного впливу взаємоузгоджують свої цілі і підтримують їх здійснення у природно

допустимих межах. Родинно-суспільний гомеостаз, що зумовлює таке взаємоузгодження педагогічних цілей і підтримку наступності та постійності чинників виховного впливу, надає психічній діяльності й активності дитини певних форм, прийнятних для даного середовища.

Під час дослідження нами виявлений взаємозв'язок між рівнем індивідуалізації дитячої активності і станом психічного здоров'я дітей. Цілеспрямована позаурочна пізнавальна активність достовірно знижується у зв'язку з погіршенням стану психічного здоров'я, загостреннями окремих функціональних розладів. При цьому знижується і рівень індивідуалізації виборів учнів. Тому для цієї категорії наступників сплески інтересу до нових людей, занять, явищ, які швидко згасають, характерні більше, ніж систематичність, що вимагає постійного відновлення волевих зусиль.

Оскільки психогігієнічна функція збереження психічного здоров'я передбачає забезпечення константності певної, наявної від природи, сталої цілісності, відповідності її параметрам життєвої даності й одночасно нормі, визначеній родинно-суспільним гомеостазом, то у педагогічному вимірі це становить процес формування психічної культури як виховної основи психічного здоров'я. Взаємозумовленість форм природної даності і норм, вироблених родинно-суспільним гомеостазом, забезпечується їх зрівноважуванням засобами виховання та освіти. Дисбаланс однієї із складових призводить до виникнення гострих суперечностей між нею та рештою складових взаємозалежностей: природне ество дитини (людини) – родина – суспільство.

Психогігієнічні функції корекції та відновлення рівноваги і взаємоузгодженості середовищних впливів, значущих для особистості дитини, є похідними від основної – їх збереження, яке полягає у формуванні психічної куль-

тури як виховної основи психодуховного здоров'я. Педагогічна корекція забезпечує виправлення, а педагогічне відновлення (реабілітація) – повернення попередніх, природно набутих та прийнятних для родини і суспільства, параметрів психічного розвитку.

Структура родини як психосоціальної цілісності, здатної зберігати цілісність і повноту психічного розвитку дітей та підлітків, становить мінімальну достатність за наявності тріади: діти – батьки – дідуся й бабусі. Така сім'я ефективніше, порівняно з двопоколінною, виконує функцію збереження і зміцнення психічного здоров'я дітей від їхнього народження до пубертатного періоду розвитку. Розглядаючи норму як основу культури, в тому числі психічної культури особистості, доцільно виходити з таких її сутнісних ознак, як цілісність, повнота, спадкоємність і безперешкодність сукупної творчої діяльності соціуму і людини в ньому, що забезпечують стан оптимуму життєдіяльності всього суспільного механізму.

Серцевиною виховної норми у педагогічній культурі кожного народу є його *виховний ідеал*. Формування і втілення виховного ідеалу і виховної норми – ненастанний процес, котрий зберігає свою наступність від покоління до покоління. Кожне чергове покоління доповнює риси виховного ідеалу. Ідеал, який став дійсністю, вимагає нормонаслідування, котре уможливорює саме існування суспільства. За усталеною термінологією мовиться про моральну норму. Проте з огляду на те, що моральна норма не може бути досягнена інакше, як засобами виховання або самовиховання і підтримувана ними, на наш погляд, достатньо обґрунтованим є вживання терміна **виховна норма**, що позначає міру моральної вихованості, якої прагне досягти, або яку бажає підтримувати суспільство і держава. Виховна норма також упорядковує психічну діяльність дитини педагогічними

засобами. Тому у психічній нормі відображається узагальнений зміст мети виховання і визначеного цією метою виховного ідеалу, сформованого відповідним родинно-суспільним гомеостазом. Суспільна, моральна, виховна і психічна норми, утворені родинно-суспільним гомеостазом, відображають дійсний стан його взаємоузгодження і рівноваги, тоді як суспільні, моральні і виховні ідеали, вироблені в ньому, свідчать про усвідомлені потреби його розвитку, здатність до самоорганізації власного поступу задля врегулювання реальних і перспективних дисгармоній.

Суспільно-моральні ідеали містять як передбачення майбутнього, антиципацію оволодіння ним, так і взірці якнайповнішого використання досвіду нації у збереженні рівноваги міжособистісних і внутрішньосуспільних взаємин. Цим самим утворення виховних ідеалів можливе на засадах вибору й узагальнення суспільно-моральних ідей та ідеалів, вироблених суспільством. Аналогічною є взаємозалежність суспільно-моральних і виховних норм, що являють собою продукт втілення зазначених ідей та ідеалів. Психічна норма – це завжди поєднання психофізичного оптимуму людини, зокрема дитини, підлітка, із зреалізуванням виховного впливу у відповідній нормі, спричиненій родинно-суспільним гомеостазом.

У результаті проведеного дослідження нам вдалось сформулювати таке визначення: *виховний ідеал* становить певну модель досконалості людини, що серцевинно відображає мету відповідної виховної системи. У природному розвитку кожної нації функція створення виховного ідеалу належить її культурі, яка також є продуктом родинно-суспільного гомеостазу, зокрема мистецтву, літературі, політиці. Гуманітарне знання, у тому числі й педагогічна наука, виявляє й узагальнює цю модель і створює інфраструктуру засобів її реалізації в освітній практиці.

Експертами ВООЗ підтверджена провідна роль освіти у забезпеченні людського здоров'я. Психічне здоров'я визначається якістю і повнотою освіти, її відповідністю природним потребам людини (дитини, підлітка, юнака) і формовиявом освітньої процесності упродовж усього періоду її життя. На ранніх етапах онтогенезу невідповідність поведінки дитини виховній нормі здебільшого виявляється в обмеженості уявлень про навколишній світ, вчинкових дій, що зумовлені вузьким діапазоном втілення, і дістала психіатричне визначення затримки інтелектуального розвитку внаслідок педагогічної і мікросоціальної занедбаності. Виховна норма, обіймаючи навчальну норму як сформовану цілісність знань, умінь і навичок, здобутих дитиною у своєму розвитку, визначає педагогічні детермінанти психічної норми. Дисгармонії родинно-суспільного гомеостазу викликають появу несприятливих мікросоціальних осередків, а тому вказують на існування розладів психічного здоров'я, спричинених суто педагогічною недостатністю.

З наведених методологічних засад, що встановлюють функціональність освіти в її значенні для психічного здоров'я і, зокрема, дітей та підлітків, найголовнішими для розв'язання проблеми педагогічної психогієни є такі:

- розгляд освіти як засобу упредметнення психічної організації дитячого розвитку і водночас засобу змістового структурування цієї організації;

- визнання самоцінності освіти як засобу повномірної і якісної реалізації дитиною, підлітком, юнаком, дорослою людиною її життєвих функцій і креативного потенціалу;

- виділення природної закономірності освітньої функції, взаємозверненої до пізнання себе і світу, що є основою активності людини, починаючи з ранніх етапів її онтогенезу;

- утворення цілісності систематизованих значень у взаємозв'язку із спосо-

бами їх застосування (знання, норми, уміння) як нормоутворювальної системи, що визначає упредметнений зміст як виховної, так і психічної норми;

– врахування достатніх меж оволодіння освітнім інструментарієм як засобом реалізації власних природних здібностей;

– генералізація освітнього змісту, надання йому універсальної здатності до систематизації та узагальнення значень на протигагу тенденціям локалізації та спеціалізації, які перешкоджають реалізації адаптивного потенціалу дітей і підлітків, обмежують коло їх функціонально важливих взаємозв'язків у родинно-суспільному гомеостазі.

Визначена нами *освітня процесність* – важливий психогігієнічний принцип, що зумовлює дієвість освітньої функції і безпосередньо пов'язаний із відповідністю чи невідповідністю того, що пізнається, природним потребам людини як невід'ємної частини її родинно-суспільного гомеостазу. При цьому формовив та адекватне здійснення пізнавальних потреб людини протягом усього її життя, обіймаючи старість і вік довгожителства, дають змогу реалізувати вимоги психогігієнічного принципу освітньої процесності.

Очевидно, що психогігієнічна роль освіти полягає у розвитку адаптаційних можливостей дитини, підлітка, юнака, дорослої людини до культурних умов життя суспільства, що невпинно ускладнюються. Водночас освіта – засіб упредметнення психічної організації дитячого розвитку і змістовного структурування цієї організації. Самоцінність освіти полягає у її впливі на стан психічного здоров'я людини, у виборі способу життя й усвідомленому ставленні до свого організму. Освіта, крім того, виконує нормотворчу роль, системно визначаючи упредметнений зміст як виховної, так і психічної норми. Розвиткова цілісність задоволених пізнавальних потреб особистості і суспільства втілюється в освітній процесності,

безперешкодність і безупинність якої є педагогічним показником психічного здоров'я. Вікові особливості аналізованої процесності по-різному реалізуються на кожному з виховних, навчальних та освітньо-кваліфікаційних рівнів системи національної освіти і мають природно власну психогігієнічну специфіку.

Проведений теоретичний аналіз філософської, зокрема культурологічної, педагогічної, психологічної та медичної літератури, дав змогу охарактеризувати розвиток піднятої проблематики протягом двох з половиною тисячоліть в головній ланці – визначенні мети виховання як людської досконалості. Культура, поєднуючи науку, мистецтво, літературу, освіту, політику господарювання (економіку) та інші галузі, у найкращому сенсі є засобом досягнення людиною цієї мети.

Окреслена нами виховна мета у соціальному вимірі базується на дії цілісного заохочувально-спонукального механізму, який охоплює найголовніші сфери духовно-інтелектуального та матеріального обслуговування суспільства і держави. Методологічною засадою розробки цього механізму, на наш погляд, є принцип ідейно-реалістичної єдності, концепти народності і природо-відповідності. Оволодіння знаннями про себе і навколишній світ, вироблення гармонійної індивідуальної та суспільної системи природного перетворення упредметненого змісту людської свідомості відповідно до адаптаційних можливостей дітей, учнів, студентів, спеціалістів – важливе завдання у сфері психогігієни навчання й виховання. Пропонований нами механізм освітньої процесності організовує та унормовує психогігієнічні умови здійснення даного завдання.

ОСНОВИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПСИХОРЕГУЛЯЦІЇ

Індивідуальна психорегуляція обґрунтована як відображення здатності

до збереження психічного гомеостазу особистості, дійова властивість цієї здатності. Проведене дослідження показало, що індивідуальний вияв психорегуляційного потенціалу позитивно корелює з розвитком мовлення та інших допоміжних інструментів упредметнення психічного. Виховний вплив, предметом якого є індивідуальна соціорегуляція дитини та підлітка, має психогігієнічний зміст щодо процесності збереження їхнього психічного здоров'я, якщо забезпечує накопичення певних енергетичних можливостей, заощаджує дитячі сили, відновлює їх з допомогою позитивних почуттів в емоційно насиченому просторі викохування, випещування. Крім того, закономірності індивідуальної психорегуляції особистості дають змогу виділити вікову періодизацію їх основних етапів. Зокрема, встановлено, що здатність до індивідуальної саморегуляції особистості проходить у своєму розвитку кілька вікових етапів і спричинюється соціокультурними впливами виховного середовища, виступаючи продуктом виявленої здатності до соціальної регуляції як наслідку досягнення відповідності власної психічної організації умовам ускладнення взаємостосунків у соціальному довікллі. Індивідуальна неповторність вияву психорегуляційних механізмів особистості полягає у заповненні дитиною, підлітком вакууму “значень-для-себе” власною творчістю, що є показником енергопотенціалу як базального компонента психічного здоров'я. Символізація цих значень, що виникає з початком розвитку мовлення, сприяє утворенню антиципаційної цілісності лонгіюдіальної життєвої програми особи. Засоби педагогічної психогігієни навчально-виховно-освітнього процесу полягають у використанні системи психогімнастичних вправ, котрі стимулюють взаємоузгодження механізмів соціальної та індивідуальної психорегуляції особистісного розвитку дітей і підлітків на даних вікових етапах.

Соціалізація як процес привласнення індивідом ціннісних орієнтацій спільності людей, набуття ними вітакультурного досвіду є певним антропологічним утворенням, котре містить окремі виміри психогігієнічного сенсу. При цьому механізм його реалізації має подвійну природу: а) шляхом усвідомлення потреби подолання суперечностей у контексті “людина – суспільство – світ людей” і б) з допомогою актуалізації феномена надсвідомості (трансценденту) як неусвідомлюваного і тому неконтрольованого привласнення дитиною, підлітком, юнаком, дорослою людиною протягом періоду життя соціально прийнятних моделей поведінки, пізнання і перетворення дійсності. Соціальним сенсом будь-якого з цих “значень-для-себе” і є зовнішня адаптація особи як узгодження виявів її самодостатності з відповідним розвитком суспільного самоусвідомлення.

Соціальний сенс педагогічної психогігієни як засобу збереження гармонії психічного життя зорганізовує принаймні три виміри:

- узгодження основ виховання людини із тенденціями розвитку суспільства (“людина-для-суспільства”);
- спрямування життя суспільства на повноцінний розвиток людини в її онтогенезі й реалізації нею індивідуального сенсу (“суспільство-для-людини”);
- підготовка виховними засобами до неминучих зіткнень людини і суспільства, оволодіння кожним громадянином ефективними способами набуття й самовідновлення життєвої енергії для того, щоб витримувати ці зіткнення, спрямовувати їх у загальноконструктивний поступ взаємоузгодженого сенсу.

Закономірності послідовної зміни фаз соціалізації, що передбачають відповідні етапи становлення індивідуальної та соціальної психорегуляції особистості, дають змогу виявити явище лімінальності (пороговості) у віковій динаміці становлення персоніфікова-

ного сенсу. Перебіг процесу лімінальної змінюваності вказує на дію захисних та компенсаторних механізмів особистості, котрі під час фазового напруження можуть набувати як гармонійного, так і дисгармонійного характеру.

Психогігієнічний аспект наступності вікових періодів відзначається тим, що разом з процесним накопиченням кризових суперечностей, кожна з яких має лімен (поріг) власної генези, протяжність у часі, взаємопоеднуваність і взаємозрівноважуваність, стани самовідновлення і згасання. Так стимулюється збагачення індивідуального психологічного досвіду людини, спрямованого на здолаття цих суперечностей. Цей досвід утворює своєрідну матрицю подальшої поведінки в аналогічних ситуаціях і виконує інструментальну роль при зіткненні з утрудненнями більшої складності, ніж ті, які вже траплялися на життєвому шляху. Зазначена психологічна матриця становить певну форму впливу на особистість і сутнісно відображає колізії міжособистісних взаємостосунків у референтному середовищі.

Однак лімінальна динаміка індивідуального сенсу особистості, крім зовнішніх, матричних, чинників впливу, що спричинюють його перебіг, утримує також внутрішні механізми саморуху. Сутністю вікового розвитку немовляти, малюка, дитини, підлітка, юнака, дорослої, літньої людини, довгожителя є індивідуальний психофізичний сенс буття, якому притаманна відповідна життєва цілісність. Звідси психогігієнічний зміст будь-якого навчання і виховання: він центрується навколо умовного попереднього переживання, за безпечних для особистості обставин майбутнього, психостану, котрий безпосередньо пов'язаний з неминучим перетином індивідуально-суспільного, або вікового лімену (порогу).

Дослідження самооцінки явищ підліткової дезадаптованості проводилося за допомогою методики незакінчених висловлювань, а для відстеження про-

цесу пристосування учнів до навчальної діяльності використовувалася розроблена нами психогігієнічна методика лонгitudіального вивчення самооцінки адаптивності дітей і підлітків 11–16 років. Дані, одержані в результаті застосування цієї методики, містять цінну психолого-педагогічну і первинну клінічну інформацію щодо вироблення конкретних психогігієнічних порад учителям, класним керівникам, батькам, а при їх зіставленні дають уявлення про загальний стан адаптивності дітей і підлітків у класних колективах. Зокрема, доведено, що психогігієнічна позиція педагога формується у процесі практичної реалізації професійних настановлень, спрямованих на захист, підтримку індивідуального психічного розвитку особистості дитини, заохочуванні її до зростання рівня власних домагань. Особисте утвердження і соціальне змушнення кожного наступника здійснюється за умов суперечностей між культурним досвідом суспільства (вимоги освітніх програм і стандартів) і його потребами та індивідуальними здібностями.

Отже, основними компонентами системи психорегуляції особистості, дітей, учнів і навіть педагогів є закономірні вікові етапи, динаміка їх індивідуального перебігу та розвиненість адаптивних механізмів і соціально спричинених способів психічної самоорганізації життя.

МЕТОДИКИ ПСИХОГІГІЄНИЧНОГО НОРМУВАННЯ І КОНТРОЛЮ

Явище психогенності притаманне будь-якому взаємовпливу особистостей, коли одна людина діє на іншу у процесі спільної поведінки, діяльності, спілкування. Звідси доцільно виділити домінантні показники психогенності групи, з якою особистість пов'язана психологічною залежністю, та аналогічні показники особистісної психогенності у її віковій змінюваності. Звідси два основоположних чинники психогенності

– референтний і віковий. Істотна різниця між цими двома домінантами визначається їх спрямуванням. Референтна психогенність – це сукупне психічне напруження значущого для особистості мікросоціуму, котре є для неї доленосним. Вікова психогенність має зворотний орієнтир на соціум, референтну групу, тому вимірюється стосовно загального рівня референтної психогенності, може переважати або ж поступатися йому за рівнем психічного напруження. У такий спосіб параметри вікової психогенності доповнюють референтну психогенність групи, мікросоціуму, але за тієї умови, що її носії належать до зазначених утворень.

Обстоюваний методологічний підхід створив умови для розробки й ефективного застосування відповідних методик психогігієнічного нормування та відстеження динаміки конкретних соціальних утворень в учнівських групах, а для певної конкретної особистості – індивідуальних параметрів психологічного оптимуму. Так, щоб визначити референтну психогенність класних колективів учителям пропонувалася методика анкетного самоаналізу за рівнями саногенності, різноспрямованості та патогенності впливів. Так було охарактеризовано явище ідентифікації психічних станів шкільних наставників. Зокрема, встановлено, що вчителі, які зберігають професійне самовладання, відзначали, що лише з допомогою власних зусиль ліквідують залишки неприємних переживань, тимчасове погіршення власного психічного стану.

Для вивчення референтної психогенності навчально-виховно-освітнього процесу середніх загальноосвітніх закладів нами запропонована тестова методика самооцінки індивідуального психологічного напруження учня, що передбачала самовизначення останнім власного стану напередодні шкільних екзаменів. Звідси назва методики – тест передекзаменаційного самопочуття (ТПС), що використовувався для ви-

мірювання стану психологічної готовності учнів до підсумкової (річної) перевірки знань у переддень екзамену (під час консультацій). Тестуванням було охоплено 362 учнів 9–11 класів. Встановлено, що сам процес вимірювання та інтерпретації індивідуально значущих результатів сприяє зростанню психічної самоорганізації старших школярів.

Як один із можливих варіантів емпіричного дослідження співвідношень референтної та вікової психогенності нами була розроблена окрема методика визначення її фонових значень у мікросоціумі, зокрема – в учнівських колективах. Вона дає змогу фіксувати показники фонові психогенності (ПФП) мікросоціального середовища як первинну і найбільш узагальнену умову, за якої тільки й стає можливою психопедагогічна взаємодія. Так, експериментальні виміри склали емпіричне підґрунтя у формулюванні принципу особистісної цілісності у психогігієнічному забезпеченні навчання й виховання. Основний зміст останнього полягає у тому, що освітній процес відбувається ефективніше, якщо фонові психогенність знижується шляхом цілісного охоплення вчителем, викладачем, вихователем якомога більшої сфери навчально-виховної діяльності наступників. Тоді зменшуються енергетичні витрати учнів, необхідні для їхньої адаптації до особистісно-професійної роботи кожного з великої кількості педагогів, чисельність яких у старших класах досягає 14–23 осіб. Важливо, що зусилля, збережені при зменшенні кількості міжособистісних притосовувань, спрямовуються на оволодіння сутністю навчання, а не на осіб, котрі організують його передачу. Крім цього, дотримання психогігієнічних вимог принципу особистісної цілісності обмежує вияви предметного егоїзму та егоцентризму, що більшою мірою притаманні учням основної та старшої ланок загальноосвітньої школи.

Проведене дослідження підтвердило емпірично втілювані положення про те, що найповніше принцип особистісної цілісності у психогігієнічному наповненні педагогічної взаємодії треба реалізовувати у виховному процесі дошкільних закладів і навчально-виховному процесі початкової школи.

Питомі значення фонові психогенності вікових груп учнів 7–17 років та вчителів 21–60 років враховуються методикою визначення значень ПФП шляхом умовного ототожнення безпосередньої та опосередкованої психосоціальної взаємодії. Поряд з цим моніторинг фонові психогенності, що містить як референтні, так і вікові складові, важлива роль належить виокремленню компонентів суто вікової психогенності. Ієрархічне ускладнення психічної самоорганізації особи як сутнісна властивість вікової психогенності була позначена нами одним відсотком до умовно прийнятого 100-річного періоду психологічного самоспіввіднесення людини із загальною за роками життя. На цій основі вікова психогенність розглядалася як референтність (значущість) певної досвідно-вікової переваги для конкретної особистості. Відтак ПВП дало змогу уточнити статус індивіда у міжвіковій ієрархії психосоціальних впливів і в поєднанні з ПФП здійснити адекватну психогігієнічну оцінку соціального середовища у його реальній значущості для особи.

При визначенні педагогічної критеріальності якості психічного здоров'я встановлено, що найбільшу цінність мають такі універсальні форми психічної самоорганізації, які, трансформуючись упродовж людського життя, не зникають. Тому за педагогічний критерій якості психічного здоров'я нами взяті такі три основні групи показників:

а) індивідуальність як стан особистісного розвитку, його формовий, неповторність, гармонійність;

б) активність як діяльний стан пізнавальних домагань, його тенденції до

розширення когнітивної сфери, сформованість механізмів витребовування, перерозподілу та утримання інтересу, соціалізованість, енергопотенціал;

в) саморегуляція як стан цілісності емоційно-вольової сфери, її скоординованість, ритмічне функціонування і пластичність.

Сформованість і тенденції до збільшення або зменшення значень певної групи показників дали змогу визначити зміст та інтенсивність психогігієнічних заходів, які потрібно було здійснювати у навчально-виховно-освітньому процесі. Для виконання цього завдання застосовувалась розроблена нами методика визначення якості психічного здоров'я за трьома педагогічними критеріями. Практичне застосування цієї методики у старших класах з допомогою карти педагогічної критеріальності виявило її значні прогностичні та резервні можливості, у т. ч. в організації лонгітюдного дослідження аналізованого стану. Розроблена педагогічна критеріальність створила умови не тільки для констатації генералізованих властивостей, а й для обґрунтування універсальних напрямків індивідуального розвитку особистості, якісними цінностями яких є неперевершеність, унікальність, неповторність, своєрідність.

Методологічною основою психогігієнічного прогнозування й програмування було обрано сформульований нами принцип взаємоузгодженості сенсотворення та самоздійснення у віковій перспективі. Виходячи з нього, усвідомлення нездійсненого життєвого сенсу так само руйнує особистість, заперечуючи її цінність, як здійснення невідповідного, небажаного смислу, або комплексу суперечливих, антагоністичних смислів. Генералізований стан недосягнення бажаного згідно з цим принципом – еквівалент стану досягнення небажаного. Задля психогігієнічного прогнозування вікової взаємоузгодженості функціонування особистості нами також розроблена відповідна методика.

Розгляд культури психічної самооцінки й самоконтролю як норми самовідстежуваних взаємозв'язків особистості з оцінним континуумом мікросоціального середовища дав змогу віднести оперування оціночним судженням до самодостатніх педагогічних методів, для яких притаманні як значні психогігієнічні можливості, так і великий психотравматичний потенціал. За способом впливу на самооцінку особистості можна класифікувати оцінкові судження на такі типи: а) позитивний; б) негативний; в) відкладений на визначений термін; г) припоручений (делегований); д) стереотипізований; е) парціальний; є) невизначений.

Наведена класифікація не вичерпує всієї різноманітності й багатогранності оціновально-самооцінкових взаємозв'язків та їх процесності у соціальному континуумі особистості дітей та підлітків. Однак вона розкриває психогігієнічні аспекти методу оперування оцінковими судженнями і прийомами, котрі відповідають кожному з типів поданої класифікації і характеризуються різними можливостями у вихованні культури психічної самооцінки й самоконтролю.

Для з'ясування значущості викладених прийомів у роботі з учнями нами розроблена окрема методика оцінки цієї психологічної властивості в її індивідуальній проекції. За своєю психологічною сутністю дана методика відображає формовий потреби учня в оцінюванні, яка утворюється із значущих для неї оцінкових взірців власної самооціновальної цілісності. Методика "Потреба у самооцінці" складається з опитувальника, таблиці для інтерпретації результатів та інструкції. Під час її практичного застосування було з'ясовано, що найповніший вияв самооцінкової потреби властивий учням з високим рівнем домагань, пізнавальних інтересів та особистої відповідальності. Потреба в самооцінці, педагогічній оцінці, оцінці значущого мікросоціального середовища виявилася зосередженою у по-

требі самопізнання на структурному тлі стійких пізнавальних інтересів. Отож проведене дослідження проливає світло на сутність психогігієнічної оцінки, яка безпосередньо пов'язана з відстеженням індивідуальних параметрів соціально-психологічного оптимуму життєдіяльності людини.

ВИСНОВКИ

Узагальнення методологічних, теоретичних та методичних засад психогігієни сукупного навчально-виховно-освітнього процесу дають підставу сформулювати такі основні висновки, що логічно випливають із результатів розв'язання сформульованих наукових завдань:

1. На всіх етапах розвитку людської цивілізації проблема психічного самозбереження особистості, суспільств як її базальних складових була об'єктом осмислення розвиткових систем гуманітарного освоєння світу. Особливе місце в цьому осмисленні належало сфері виховання й навчання як засобам трансляції культури психічного самозбереження громадян від покоління до покоління. Усвідомлення потреби у формуванні психолого-педагогічних механізмів індивідуальної та соціальної психогігієни кожного нового покоління дітей та учнів набуває дедалі більшої ваги, що пов'язано із закономірним процесом ускладнення суспільної самоорганізації і, природно, психічної самоорганізації особистості.

Проблема збереження здоров'я, включаючи психічні його виміри, у своєму історичному розвитку одержала значну кількість визначень, найпоширенішими з яких були: гігієна (найповніший вияв життя, його розквіт, буяння, розвій), ісономія (рівновага), евтюмія (мета життя як прийнятний стан духу), дієтетика (спосіб життя), гігієна пристрастей, зцілення душевне, нервово-психічна гігієна, дієтика душі, дієтетика духу, шкільна дієтетика, гігієстика, гігологія, валеологія (вчення про стани здоров'я),

діанетика (вчення про вплив розуму на тіло) тощо. Одним з таких визначень і, на наш погляд, найбільш коректним є термін *психогігієна*, який набув активного наукового обігу у XX столітті.

Розроблена нами теорія та методика педагогічної психогігієни створює умови для забезпечення охорони й зміцнення психічного здоров'я дітей та учнів психолого-педагогічними методами у контексті організованого виховання, навчання, освіти.

2. Проведений теоретико-методологічний аналіз дав змогу обґрунтувати авторську концепцію педагогічної психогігієни, що відображає філо- та онтогенетичне ускладнення суспільної самоорганізації та людської особистості, яке спричинює напруження психологічних механізмів самозбереження кожного нового покоління дітей та учнів як передумови їхнього адаптивного входження до динамічно оновлюваних систем соціального співжиття. Відтак концептуальну основу психогігієни навчально-виховно-освітнього процесу становить розвиток креативного потенціалу особистості, котрий ґрунтується на її явних індивідуалізації, активності та здатності до саморегуляції. Психогігієнічне спрямування цього сукупного процесу, виявляючи свою адекватність закономірностям ускладнення психосоціальної організації суспільного життя, полягає не у зменшенні інтенсивності дії психогенних чинників, переважанні релаксації і тотального захисту особистості від психотравматичних ушкоджень, а в урахуванні й використанні локальної цінності зазначених підходів у системі цілеспрямованої підготовки дітей і підлітків до зростаючих напружень, вихованні в них культури психологічної самооцінки й самоконтролю, формуванні взаємоузгодженості сенсотворень й актив самоздійснення, особистісної самодостатності.

3. Теоретично обґрунтований нами принцип особистісно-соціальної цілісності – фундаментальна засада методо-

логії педагогічної психогігієни. Розроблена в нашому дослідженні модель вікової змінюваності індивідуальної норми психічних станів дітей та учнів, методична база для їх відстеження й прогнозування забезпечують реалізацію цілісного підходу до вивчення психічного здоров'я, здійснення педагогічно-психологічного впливу задля його збереження і зміцнення. Запропонована методика обстеження індивідуальної динаміки психічної норми як певного стану якості психічного здоров'я дітей і підлітків – основа для прогностичної оцінки моделей унормованої вікової зміни психічних станів.

4. Метою і головним завданням педагогічної психогігієни є виховання психологічної культури учнів, формування навичок саморегуляції та самовідновлення особистісної цілісності. Система виховання, що має психогігієнічне спрямування, забезпечується відповідною кваліфікаційною підготовленістю вчителів, вихователів, соціальних педагогів, практичних психологів, керівників освітніх закладів. Процес формування психогігієнічної позиції педагога передбачає загальнопедагогічну підготовку, зміст якої становлять моральні засади педагогічної професії та універсальна людинознавча база, а також привласнення збалансованої системи педагогічно-психогігієнічних знань, норм і вмінь. Психогігієнічна позиція педагога формується як у просторі вищої педагогічної освіти, так у системі фахового вдосконалення, тобто під час безпосередньої роботи вчителя, вихователя, психолога над власним удосконаленням, яке потребує самопожертви й професійної відданості обраній справі, дітям та учням, котрі переважно неусвідомлено використовують у своєму подальшому житті запозичені від учителів і вихователів способи психічної самоорганізації власної життєактивності.

5. Педагогічна психогігієна як сфера теоретично обґрунтованої та методично забезпеченої педагогічної діяльності

створює умови для збереження рівноваги та взаємоузгодження середовищних впливів суспільно-родинного гомеостазу дітей і підлітків. Психічна норма відображає узагальнений зміст мети виховання та освіти, визначені цією метою виховні та освітні ідеали. Отже, зміст навчання, виховання, освіти – нормоутворювальний чинник, що забезпечує продуктивність процесу сенсоутворення (вибору сенсу, його освоєння) особистості. Гармонійна пізнавальна процесність зумовлюється, з одного боку, продуктивністю сенсоутворювальної функції виховання та освіти, а з іншого – педагогічною ефективністю функціонування загально-суспільного заохочувально-спонукального механізму освітньої процесності. Цілісність, безупинність і взаємовідповідність структури останньої на рівні особистості – важливий педагогічний показник якості її актуального психічного здоров'я.

6. Створена нами методична база педагогічної психогієни налічує 11 основних методик і призначена для комплексного застосування задля діагностики, відстеження й прогнозування стану та якості психічного здоров'я дітей і підлітків за умов організованого навчально-виховно-освітнього процесу. Доцільність і продуктивність розроблених нами психогієнічних методик ґрунтуються на методологічних засадах теорії педагогічної психогієни. До цих засад належать виявлені закономірності і механізми індивідуальної соціорегуляції учнів, вікової динаміки соціорегуляційних станів відповідно до моделей змінюваності індивідуальної психічної норми, лімінальних перетворень індивідуально-соціального сенсу особистості, формування дитячої та підліткової адаптивності.

7. Практичне застосування розробленої теорії і методики педагогічної психогієни пов'язане із структурним перетворенням синтезогенетичних і сегрега-

ціогенетичних пріоритетів роботи освітніх закладів, у т. ч. способи відображення ними соціальних запитів, течій і напрямків змінного суспільного довкілля.

8. Методологічні засади, викладені в даному дослідженні, адекватно відображають способи впровадження й застосування теоретичного та методичного забезпечення педагогічної психогієни процесів навчання, виховання, освіти. Тим важливішим є подальше теоретичне осмислення та експериментальне обґрунтування проблем особистості, професійної та соціальної психогієни, дослідження андрагогічних аспектів збереження й зміцнення психічного здоров'я у процесі загальнокультурного та фахового удосконалення дорослих, вивчення питань психогієни особистості на найбільш ранніх і пізніх етапах онтогенезу. Одержувані в майбутньому наукові результати з окреслених напрямків, безумовно, розкриють несподівані виміри педагогічної психогієни, метою якої залишиться забезпечення належних умов збереження психічного здоров'я учнів і вихованців у процесі специфічно організованої системи передавання й освоєння вітакультурного досвіду.

1. Болтівець С.І. Педагогічна психогієна: теорія та методика. – К.: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 2000. – 302 с.

2. Болтівець С.І., Уралова Л.Т. Діагностика і корекція порушеної поведінки дітей та підлітків: Метод. рекомендації. – Суми: КМІУВ, 1992. – 36 с. (Доробок автора – 50%).

3. Болтівець С.І. Психологічна служба в школі: Дидактогенія і рекреація душі учня // Початкова школа. – 1991. – № 10. – С. 21-27.

4. Болтівець С.І. Діагностика ефективності востановлення психического здоров'я школьників // Диагностические методики как основа индивидуального подхода к развитию и воспитанию личности. – Суми: КМІУВ, 1991. – С. 189-201.

5. Болтівець С.І. Взаємозумовленість предмета і принципів психологічної служби // Практична психологія і розвій таланту. – Суми: КМІУВ, 1992. – С. 5-8.

6. Болтівець С.І. Психічна саморегуляція у контексті культури особистості // Виховання основ духовної культури. – Суми, КМІУВ, 1992. – С. 82-87.

7. Болтівець С.І. Передмова. Розділ І. Психолог і вчитель: взаємодоповнювальність рольових функцій // Практична психологія. – Випуск І. Методи вивчення особистості. – Суми: КМІУВ, 1992. – С. 3-8.

8. Болтівець С.І. Екзаменаційний стрес: психологія подолання // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 4. – С. 48-52.

9. Болтівець С.І. Психогігієнічний сенс соціальної адаптації // Соціальна педагогіка і адаптивність особистості. – Суми: Мрія, 1994. – С. 77-93.

10. Болтівець С.І. Психологія диктанту // Дивослово. – 1994. – № 9. – С. 16-22.

11. Болтівець С.І. Культурно-етнічний розвиток особистості як чинник її духовного здоров'я // Відродження. – 1994. – № 10-11. – С. 4-6.

12. Болтівець С.І. Іван Сікорський про нервово-психічну гігієну // Жива вода: Щомісячник для українського шкільництва. – К., 1995. – № 2. – С. 5; № 3. – С. 4.

13. Болтівець С.І. Українська виховна норма і її механізми // Трибуна. – 1997. – № 9-10. – С. 26-28.

14. Болтівець С.І. Людинознавча методологія української педагогічної думки // Лекції з педагогіки. – К.: Міносвіти України, КМПУВ ім. Б.Грінченка, 1997. – С. 3-25.

15. Болтівець С.І. Індивідуальні та мікрогрупові моделі поведінки переселенців з 30-кілометрової зони відчуження / / Українська родина. – К.: КМПУВ ім. Б.Грінченка, 1998. – С. 917-929.

16. Болтівець С.І. Соціально-педагогічний патронаж: нова суспільна місія дитячого садка // Дошкільне виховання. – 1999. – № 4. – С. 5-6.

17. Болтівець С.І. Психогігієнічний зміст викладання мови та літератури // Дивослово. – 1999. – № 4. – С. 42-45.

18. Болтівець С.І. Психогігієнічні основи заохочувально-спонукальних механізмів освітньої процесуальності // Теоретично-методичні проблеми навчання і виховання: Зб. наук. праць: Педагогічні науки. – К.: Фенікс, 2000. – С. 3-9.

19. Болтівець С.І. Суперечності педологічної практики 20–30-х років ХХ століття і розвиток психогігієни // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 3(22). – С. 32-33.

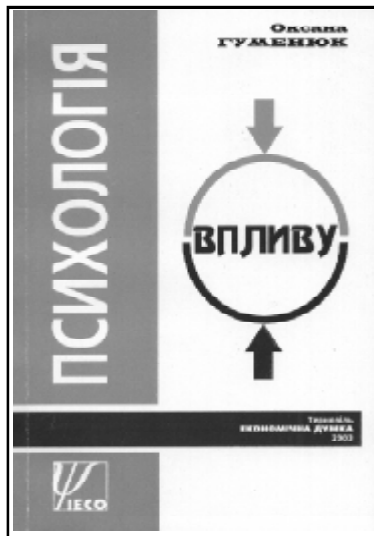
20. Болтівець С.І. Суперечності педологічної практики 20–30-х років ХХ століття і розвиток психогігієни // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 5(24). – С. 41-42.

Надійшла до редакції 25.05.2003.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Гуменюк О.Є.

Психологія впливу: Монографія. — Тернопіль: Економічна думка, 2003. — 304 с.

Уперше, на основі ґрунтовної систематики теоретичних версій психологічного впливу у зарубіжній і вітчизняній психології, запропонована авторська концепція соціально-психологічного оргвпливу, що висвітлюється в контексті проблематики соціально-культурно-психологічного простору-часу. Її центральну ланку становлять класи діяння – пізнавально-суб'єктний вплив, нормативно-особистісний взаємовплив, ціннісно-індивідуальнісний самовплив, духовно-універсумне самотворення, що функціонують у модульно-розвивальній системі і поетапно сприяють становленню учасників навчального процесу як суб'єктів освітньої поведінки, особистостей освітньої діяльності, індивідуальностей освітнього вчинку, універсумів духовного самотворення. Доведено, що категорія психологічного впливу є надважливим інтелектуальним конструктом прикладної методології, тому що поєднує теоретичну і практичну гілки психології. Як вітакультурне явище будь-який вплив спрямований на розкриття механізмів, принципів, класів, способів, методів, технік управління психічними станами, утворює ковітальну причетність людини до продуктивного життя у соціумі.

Для психологів, соціологів, педагогів, управлінців, а також викладачів і студентів академій, університетів, інститутів.

З питань придбання звертайтеся за телефоном у м. Тернополі: (0352) 43-59-85.